

Alıntı : “İnsanoğlu özgürlüğe yazgılıdır; çünkü bir kere dünyaya atıldıktan sonra yaptığı her şeyden sorumludur.” (J.P.Sartre)

ÖZGÜRLÜK VE SORUMLULUK KAVRAMLARINA VAROLUŞÇULUK TEMELLİ BİR BAKIŞ AÇISI

Aynanın karşısına geçip kendinize baktığınızda yalnızca maddi bir canlı formu gördüğünüzü düşünürsünüz, fakat o kadar basite indirgenebilecek bir şey görmüyorsunuz: Milyarlarca yılda oluşagelen bir gezegende milyonlarca yıl önce kimyasal reaksiyona giren kompleks moleküllerin yine milyonlarca yıllık bir biyolojik süreç sonucunda ulaşabildiği üstün bir medeniyet kurma potansiyeline sahip olan tek canlı türü ki hatta, bu türün binlerce yıllık tarihinde bahsedilen gezegen üzerindeki dominantlığı ve karmaşık ilişkiler içinde olmasının sonuçları hem dünü şekillendirdi hem de yarını etkiliyor. Bu tür hiç şüphesiz ki tüm bu süreçlerden kendini sıyırmayı ve görece üstün medeniyetini kurmayı, içinde bulunduğu bilinç durumuna borçludur.

Etrafınıza bakıyorsunuz, etrafınızdakileri anlamlandırıyor ve onlarla değişik etkileşimlerde bulunuyorsunuz ama aynı zamanda kendinizi ayrı tutuyorsunuz. Etrafınızda anlamlandırdıklarınız üzerine bir sistem inşa ediyorsunuz. Bu durum, insanın aktif bir farkındalık durumunda olmasının delilidir. Yaptıklarınız ve var olanlar hakkında düşünebiliyorken bunu biyolojik zorunluluklardan bağımsız yapıyorsunuz. Dolayısıyla yaptıklarınız ve bunun gereksinimi olduğu için düşündükleriniz, sizin diğer canlılardan farklı olarak bilincinizin sonucu olan düşünceniz üzerinde hakim olduğunuz anlamına gelir. Düşünüyorsunuz çünkü bu eylemin üzerinde söz sahibisiniz. Yapıyorsunuz çünkü yapmayı düşündünüz.

Descartes'ın düşünce deneyindeki kötü cin gibi bir varlığın düşünceleriniz üzerinde etkili olduğunu düşünün; bu determinist bir anlayış veya bir tanrı da olabilir. Bu varlık, sizin düşünceleriniz üzerinde etkili olduğu için yaptıklarınızda da dolaylı yoldan etkilidir. O zaman siz isteyerek hareket etmiyorsunuz, düşünemiyorsunuz. Peki o zaman böyle bir varlık hakkında nasıl düşünebildiniz? O kendisi hakkında düşünmenizi istemiş de olabilir ama bu onun var olduğunun kesin olmadığı anlamına gelmez mi?

Descartes, bu soruların ilkine ünlü “Cogito ergo sum.” cevabını vermişti. İkinci soruya da aynı cevabı verebiliriz. Bir üst aklın sizi kontrol ettiğinden emin olamasanız bile varlığınızdan emin olmak zorundasınız. Bu ihtimali düşündünüz ama bundan önemlisi düşünce eyleminin odağında siz varsınız. Bir fiilin olması onun failinin de olmasını zorunlu kılar, düşünme eylemi varsa siz de varsınız. O zaman bilinciniz de vardır, dolayısıyla düşünme süreci sizin kontrolünüzdeydi. Bu, sizin zihnen özgür olduğunuzu gösterir.

Peki, özgür olmak gerçekten de sorumlu olmayı mı gerektirir?

Sorumlu olmanız için sadece özgür olmanız yetmez, yapmanız gerekir. Sorumluluk kendi üzerinizde olabileceği gibi çevreniz üzerinde de etkili olabilen bir iştir. Her iki durum da farklı

koşullara tabii gibi görünse de ikisi de bir iş gerektirir. Sorumluluk, yargılanmaktır; yargı için ise bir fiil gerekir.

Var olduğunuz için sorumlu musunuz? Bu sorunun cevabı hayırdır, çünkü gerçekleşen fiilin faili siz değilsiniz. Doğmayı ve öncesinde bunu hazırlayan olayları siz seçmediniz; nerede, ne zaman dünyaya geleceğinizi belirlemediniz. Sartre'ın sözünde bahsettiği "dünyaya atılmak" deyişi buna işaret eder. Var olmakla paralel bir şekilde, düşündüğünüz için de sorumlu değilsiniz. Bu sizin seçtiğiniz bir şey değildir, varlığınızın bir parçası olan bilincinizin doğal bir sonucudur. Bilinciniz, düşünme eyleminin failidir.

Bir çakmakta yanmakta olan ateşi düşünelim. Bu çakmağı çakan birisi elbette vardır ama bu ateşin yanmasının onun kontrolünde olduğu anlamına gelmez. Havadaki oksijen oranı, rüzgar durumu, çakmakta ne kadar gaz olduğu gibi etmenler bu yanma üzerinde etkilidir. Bu örnekteki gibi düşünme eyleminin de faili bilinciniz, dolayısıyla var olmanızdır; ama kontrol eden de odur demek yanlıştır. İşte burada, sorumlu olduğunuz yer başlar: Düşündüğünüz için sorumlu değil, nasıl düşündüğünüzden sorumlusunuz. Yön verici sizsiniz, bu doğal sonuç üzerinde kudreti olan da sizden başkası olamaz. Düşünme şekliniz de fiillerinize yön vereceği için bu sizi her durumda sorumlu kılar. Zaten Sartre da sözünde insanın yaptıklarından sorumlu olduğunu söyler. Bir mahkemede yargılanan bir kişi düşünme şeklinden dolayı değil, fiillerinden dolayı yargılanır çünkü herkesin üzerinde kesin olarak uzlaşabileceği şeyler maddidir. Ancak sizin sorumluluğunuz düşünme şekliniz için de geçerlidir, çünkü yaptıklarınızın belirleyicisi yine düşündüklerinizdir ve başka bedenlerde hapsolmuş bilinç topluluklarının uzlaşması gibi bunu imkansız kılan engellerden söz edilemez. Neticede insan kendisinin yargıcidir.

Düşünme biçimi ve yaptıklarınız sizin varlığınıza - insan aklının bunun dışında düşünmemesi gereği - maddi ve zamansal boyutta anlam kazandırır. Bunu yapmıyorsanız zaten nasıl insan olacaksınız? Sartre, insanın özgür olduğunu söylerken bunu kast ediyor: İnsan vardır, bunun sonucu olarak bilince sahiptir ve dolayısıyla düşünür, ama düşünme süreci ve yaptıkları onun elindedir. İnsan özgür olmaya mahkumdur. Var olmayı kimse seçmez ama onunla ne yapacağını seçmek zorundadır. Varoluşçuluk da bunu esas alır. Yargılamak için bir fiil olması gerekir ama siz var olmayı seçmediğiniz için bu sizin kontrolünüzde değildir. Bu durumu kabullenmekten başka seçenek yoktur. Varsınız ve düşünüyorsunuz, bunda neden aramak gereksizdir; artık önemli olan onunla ne yapacağınızdır. Dolayısıyla var olmak özden önce gelir. Sartre'ın bahsettiği özgürlük de bu durumda ortaya çıkan özgürlüktür. Sartre var olma nedenlerini buna dahil etmez, ona göre bu özgürlük kavramının konusu değildir; ancak yine de bunun üzerinde düşünür. Roquentin'in hissettiği bulantı da bundan kaynaklanıyordu.

Tüm bu süreçten sonra, varlığı anlamlandırmanın ağırlığı ile yüzleşmek kaçınılmazdır. İnsanlığın ,daha önce bahsettiğim şekilde, biyolojik yapısının gerektirdiklerine bağlı olmadan düşünmeye başlamasıyla bu kendini göstermiştir. Hayata anlam yüklemek kolay bir şey değildir çünkü bunu yapmak için yaptıklarınızdan ve düşündüklerinizden sorumlu ve dolayısıyla özgür olduğunuz gerçeğini kabul etmek gerekir. Bu yüzden geçmiş çağlardan günümüze insanın özgür ve amacının kendine bağlı olmadığını söyleyen öğretiler şekillenmiştir; çünkü insan bu ağırlıktan kurtulmaya, daha doğrusu, bu ağırlığı unutmaya çalışmıştır.

Yerleşik hayata geçilmesiyle çoğalan insan nüfusunun oluşturduğu toplulukların idare edilmesi için bahsedilen öğretilerden faydalandığı bir gerçektir. İlk başta yöneticiler, insanlara daha büyük bir amaç göstererek onları zorluk çekmeden yönlendirmeye çalışmıştır. Bunun bir süre sonra toplulukların genişlemesi ve ticaretle birlikte fikir alışverişinin artmasıyla işe yaramadığı anlaşılınca, bu sefer de dokunulmaz bir amaç olan dine geçiş görülür. Antik dönemlerde yöneticiler yetkilerini ilahi varlıklara bağlayarak kendilerini dokunulmaz kılmaya çalıştılar, karşılığında insanlara ölümden sonrası için vaatlerde bulundular. Dolayısıyla var olmalarının insanlar için bir önemi kalmıyordu; var olmanın tüm anlamı onların kaderlerine, yani yöneticilerin tanrısal bir yetkiyle verdikleri hükümlere bağlıydı. Bu fatalizm denebilecek anlayış tarih içinde çeşitli değişimlere uğrasa da günümüzde hala devam etmektedir.

Sartre'ın sözünde geçen yazgı; önceki paragrafta bahsedilen, var olmanın ağırlığını kaldırmasına ithaf edilen trajikomik bir imgedir. İnsanların bunu yazgı, kader gibi kavramlarla görmezden gelmeye çalışması boş çabadır. Uzun zaman sonra da olsa, tarihin bıraktığı izleri gördükçe ve üzerine düşündükçe bu durumu sorgulamaya başlarlar ve her ne kadar varoluş bir ağırlıkla gelse de, onu anlamlandırmanın kendi ellerinde olduğunu görürler. Bilinen en eski kayıtlara göre, Antik Mısır'da yerleşmiş bu tür anlayışları yıkmaya çalışan firavun Akhenaton başarısız olmuştu ve halk onun izlerini silmeye çalışmıştı, ancak bu ağırlık insanları hiç bırakmadı ve bundan 2200 yıl sonra Fransız Devrimi ile bu anlayışın çöküşü başlamıştır. (Akhenaton her ne kadar tanrı Aten altında Mısır'ın çok tanrılı dinine karşı monarşisini güçlendirmek istemiş olsa da, yaptıklarıyla dinin dokunulmaz olduğu algısında sarsılma yaratmıştır, bunun sonucunda varoluşun insanüstü varlıklara bağlanmasının sorgulanabilir olduğu görülür.)

Nihayetinde, insanın bilince sahip olması ve bunun sonucunda düşünmesi, onun varlığını idrak etmesiyle sonuçlanır. Bundan sonra insan için var olması biriciktir çünkü elinde olan tek şey odur. Düşündüklerinin etkisiyle yaptıkları, onun bunu anlamlandırması için bir araçtır. İnsan yaptıklarını düşünmesinin sonucunda yapıyorsa, bundan sorumludur ve var olmasının getirileri tamamen ona bağlıdır. Bu ilk başta ağır gelir çünkü var olmak insanın seçimi değildir, ama insan zamanla bunu kabullenirken bir yandan da elinde olanı anlamlandırmaya çalışır. Her ne kadar bunu inkar etse de, tıpkı tarihsel süreçte de tekerrür ettiği gibi, onun yegane sorumluluğunun bu olduğunu ve bu görevin değerini eninde sonunda anlar. Bundan sonrası kişiye kalmıştır, ama Sartre'ın bunun için de bir cevabı vardır: "İnsan halihazırda sahip olduklarının toplamı değil; henüz sahip olmadıklarının, sahip olabileceklerinin toplamıdır."